

NA KRAJU PUTA

»S Hercegovcima i Slovencima u borbama za Široki Brijeg @ Brigada postaje udarnom • Pokret na obalu i otok Vis • Ponovo kod Širokog Brijega i Mostara • Mobilizacijski most preko Albanije • Rasformiranje brigade

U međuvremenu dok je Trinaesta čistila divizijsku pozadinu od ostataka ustaške milicije, Duvno je ostalo izolirano, ali ojačano i snabdijeveno zalihama hrane i municije za tri sedmice. U njemu su se nalazila dva bataljona iz 118. i 369. legionarske divizije, s nekoliko stotina ustaša. Ali pod pritiskom ostalih brigada Devete divizije neprijatelj je bio prisiljen da 16. novembra napusti Duvno.

Za vrijeme povlačenja Nijemaca i ustaša iz ovog uporišta Drugi bataljon Trinaeste vodio je upornu borbu s osiguravajućim dijelovima glavne kolone. Neprijatelj se probio u Posušje, ali s gubicima. Poslije dužeg vremena mineri su opet imali desetak protutenkovskih mina, pa su uništili dva tenka. Toga dana bataljon je imao tri mrtva i više ranjenih boraca.

Narednog dana i ostali bataljoni Trinaeste ubačeni su u borbu. Oni su vatrom i pokretom u stopu pratili neprijateljsku kolonu. Naročito oštra borba zametnula se kod sela Budima, ispred Kočerina. Četiri puta prelazila je kota 541 iz njemačkih u naše ruke. Neprijatelj je izgubio kotu, 20 vojnika, dva topa i sam Kočerin, odstupivši u neredu u Široki Brijeg.

U drugoj polovini novembra Treća dalmatinska udarna i Četvrta splitska brigada sa štabom Devete divizije dislocirane su na sektor Vrljica — Drniš radi sudjelovanja u kninskoj operaciji, a Trinaesta brigada je ostala ispred Širokog Brijega, sa zadatkom da zajedno s Dvanaestom hercegovačkom i Prvom tenkovskom brigadom osujeti svaki eventualni prodor neprijatelja u bok i pozadinu jedinica Osmog korpusa. U stvari sve dok su trajale pripreme a zatim i izuzetno teške višednevne borbe oko Knina, postojala je opasnost da će neprijatelj pokušati iz Širokog Brijega i Mostara udariti u leđa naših jedinica kako bi na taj način olakšao položaj svojih snaga u kninskom obruču. Zbog toga se tražilo aktivno djelovanje naših jedinica pred Širokim Brijegom.

Susret Trinaeste s Hercegovačkom brigadom odmah je urodio dogovorom o zajedničkom napadu na Široki Brijeg. Procijenjujući da se neprijateljske jedinice u Širokom Brijegu stalno smanjuju, štabovi obiju brigada odlučili su da u noći 27. novembra zauzmu ovo važno uporište. Naši obavještajci su, međutim, zakasnili da jave da je u posljednji čas posadi ovog uporišta stiglo pojačanje, tako da je u trenutku napada bilo oko 1.000 njemačkih i 600 ustaških vojnika. To je bio osnovni razlog što napad nije uspio.

Dvije noći zaredom jurišali se Hercegovci i Dalmatinci na Široki Brijeg. Prve noći bataljoni Trinaeste zauzeli su vanjski pojas bunkera, sjeverno od ceste Kočerina — Široki Brijeg, odbacujući neprijatelja iz Oklaja, Ciganskog Brda i Lisa.

U dvjema kućama, iz kojih je pružen žestok otpor, ubijen je jedan njemački oficir i 10 vojnika, a zarobljen jedan podoficir i naoružani fratar. Pošto je trebalo obavijestiti Dvanaestu hercegovačku o zauzimanju Ciganskog Brda s dvije oveće vatre, jedan od komandira, koji se najviše namučio oko zauzima-

nja ovih kuća, predloži komandantu bataljona Mati Blajiću da će najbolji signal biti to ako se te dvije kuće zapale. Ali komandant ga izgrdi ovim riječima:

— Za maloprijašnji uspjeh u borbi bit ćeš pismeno pohvaljen, a za ovu glupost koju si izrekao postavit ću te na prvi partijski sastanak. A sad nađi dva plasta sijena, ali pazi — ne kod sirotinje, da bismo javili drugovima Hercegovcima o zauzeću Ciganskog Brda.

U samom Širokom Brijegu Nijemci i ustaše su se vrlo uspješno branili iz utvrđenih zgrada i brojnih bunkera. Franjevački samostan — glavni cilj napada Hercegovaca — pretvorili su u pravu tvrđavu, iz koje su neprestano tukli bacačima i mitraljezima. Svi prilazi ovom i drugim važnim otpornim tačkama bili su minirani i opkoljeni žicom. Grupe bombaša koje su pokušale da se probiju do bunkera upadale su u minska polja...

Naredne noći ponovljen je napad, ovaj put uz pomoć voda tenkova iz Prvog tenkovskog bataljona i jednog voda blinda (oklopnih automobila) iz Trećeg oklopnog bataljona Prve tenkovske brigade.

Tenkove i blinde koji su krenuli s polaznih položaja, udaljenih tri kilometra od Širokog Brijega, pratio je Četvrti bataljon Trinaeste. Pun mjesec raspao je dosta svjetlosti, a cesta je bila čista, tako da vozačima nije trebalo označavati pravac kretanja, odnosno ivice ceste. Borci su žurili ispred i postrance borbenih vozila, čudeći se buci koju su izazivala. To im je bio prvi susret s našim tenkovima i blindama, pa najveći broj boraca i starješina nije ni znao kako da se sporazumijeva s posadom borbenih vozila, niti što je raditi u nevolji jednima, a što drugima.

Široki Brijeg je još šutio.

Kad su tenkovi upali u mjesto i došli do raskršća odakle se skreće prema samostanu, rojevi metaka saletjeli su ih sa svih strana. Iz bunkera, iz kuća, crkve i samostana — odasvud se pucalo. Čelni tenk

se zaustavio pred žicom i minskom preprekom, otvarajući vatru na obližnji bunker. Dobro maskirani njemački protutenkovski top iznenadno je otvorio vatru iz neposredne blizine. S nekoliko preciznih pogodaka uspio je zapaliti naš tenk. Posada od četiri člana uspjela je na vrijeme napustiti tenk. Trojica tenkista povukla su se u streljački stroj Četvrtog bataljona, a vozač Henrik Blazio pokušao je čebetom da gasi vatru. Tu je, istog trenutka, poginuo od neprijateljske tanadi.

Borci Četvrtog bataljona, nevični da sadjejtstvuju s tenkovima, povukli su se.

Napad je nakon pola sata ponovljen. Tenkovi i blinde bili su oprezniji, a njihova je vatra bila žešća i preciznija. U tročasovnoj borbi uništeno je nekoliko otpornih tačaka, ali do zore glavna tvrđava neprijatelja — samostan na brežuljku — nije se mogla zauzeti. Neprijateljskom garnizonu stizalo je pojačanje iz Mostara. Komandanti su ispravno zaključili da se bez podrške artiljerije, inženjerskih jedinica i bez teških žrtava ne može računati na brzi uspjeh — pa su se u zoru naše jedinice povukle na polazne položaje.

U toku ove borbe ubijeno je oko 90 Nijemaca i ustaša, veći broj je ranjen, a desetak ih je zarobljeno. S naše strane poginulo je sedam drugova, a 43 su zadobila rane. Ovako veliki broj ranjenih posljedica je upornosti jedinica da pronađu prolaze preko gusto zasijanih minskih polja oko otpornih tačaka.

Široki Brijeg će zadati još dosta muke i Hercegovcima i Dalmatincima. Trinaesta južnodalmatinska se zadržala oko ovog uporišta sve do kraja decembra, vodeći gotovo svakog dana manje ili veće borbe s legionarima i ustašama, koji su vršili česte ispade na položaje brigade u cilju slabljenja njezinog pritiska, ali i radi pljačke stoke i druge hrane u okolnim selima.

Najžešći napad Trinaesta je doživjela 21. decembra u poduhvatu koji su Nijemci izvodili pod šifrom »Mars«. Dva ojačana bataljona 370. puka 369. legionske divizije (koja je reorganizirana poslije teškog poraza u Vukovom klancu) i nekoliko stotina ustaša pokušali su iznenadnim napadom razbiti obruč oko Širokog Brijega i odbaciti Južnodalmatince u pravcu zapada, a Četvrti bataljon Desete hercegovačke udarne brigade potisnuti s važnog položaja Jare.

Njemačko-ustaški prepad bio je kratkog daha, zbog odlučnog otpora. U toku dana neprijatelj je, uz podršku artiljerije, uspio potisnuti Trinaestu brigadu s položaja, prodirući kroz međuprostore, udarajući u bok i pozadinu njezinih bataljona. Borba se, što je bilo rijetko kod Nijemaca, nastavila i noću. Iste noći Južnodalmatinci su uspjeli da povrate svoje stare položaje, osim položaja Četvrtog bataljona, i potisnuti glavninu neprijatelja u Široki Brijeg.

Pismeni izvještaji u toku borbe i neposredno po završetku svake borbe bili su od prvorazrednog značaja za komandovanje, pogotovo zbog slabo razvijene telefonske i radio-veze među štabovima. Ti izvještaji, često šturi i nedorečeni, ponekad su obilovali izvanrednim pojedinostima. Evo kako je njemačko-ustaški prepad »Mars« ostao zabilježen u izvještaju Prvog bataljona:

»U 3 h dobili smo naređenje da miniramo cestu Široki Brijeg — Galići i porušimo most na Ugrovači. Naša je četa bila budna i na svom položaju. Neprijatelj se ipak probio ispod položaja čete, uza samu vodu i neprimjetno. Dok se privukao na desetak metara od nas, 80 ustaških milicionera je napalo s lijevoga boka našu četku i minerski vod. Jedan vod je primio borbu i potjerao ovu bandu u pravcu Ljubotića.

Kolona koja se provukla ispod položaja Drugog bataljona došla nam je tako blizu da se nismo mogli popucati. Samo su ručne bombe radile. Naši na koti,

a oni uz vodu. Neprijatelju smo zadali gubitke od 15 mrtvih i 12 ranjenih.

Neprijatelj je zatim napravio pritisak i odbacio taj naš vod, skupa sa zamjenikom komandanta bataljona. Imali smo dva mrtva i jednog ranjenog druga. Poginuo je nišandžija šarca Mirko Vranjković koga je vodnik ponio na leđima, zajedno s oružjem i municijom, ali ga je privremeno morao ostaviti, a šarac je izvukao. Mitraljezac Pavle Golubović, iz Prve čete, poginuo je u povlačenju. Pored njega je ostao i »bren«.

Ja sam s jednom četom izbio na sela Medovići, Dužice, Ozren i odbacio neprijatelja preko Osoja i Kraljevića, a uz to izvukao ovaj vod prve čete. Neprijatelj nije mogao preći preko mosta. Tukao nas je bacačima i artiljerijom iz sela Kraljevići.«

Drugi bataljon poslao je štabu brigade slijedeći izvještaj:

»Na sektoru Čerigaj — Kumića Mahale napadnuti smo u 7 sati ujutro od strane neprijatelja koji je iznenada izbio iza leđa na Osoje i na Magaonik (548 k.). Borba je bila oštra i kratka. Jačina neprijatelja: 600 Nijemaca i ustaša, s artiljerijom i minobacačima. Poslije kraće borbe odstupili smo oko 14 sati na sektor Brkića Njive, gdje smo ostali do ponoći, spriječavajući vatrom svaki pokušaj neprijatelja da se dalje probije. Krenuli smo u protunapad i do jutra povratili sve položaje.

U ovoj borbi neprijatelj je imao 20 mrtvih i dosta ranjenih. S naše strane teže je ranjen komandant bataljona Tonči Puharić, a osam boraca i rukovodilaca je lakše ranjeno. U ovoj borbi je bilo dosta primjera. Kada je Mirko Petrović, instruktor bataljona, upitao među borcima Treće čete tko će skupa s njim u napad da oduzme bunkere, javili su se mitraljesci Petar Ćurković i Dinko Majić. Njih trojica su istjerali neprijatelja iz prvih bunkera. Oni bi osuli u puškar-

nice mitraljeskom vatrom, a operativni oficir Petrović bi se dovukao i ručne bombe ubacio u bunker.

Kad je Treća četa bila s dvije strane opkoljena i napadnuta, nastao je kvar na mitraljezu. Gaibo Tagai, u jeku najžešće neprijateljske vatre, popravio je mitraljez na brzinu i omogućio četi da se izvuče na čuku. Istakli su se i mitraljesci Prve čete Ante Buljan i Ante Kustura, prilikom izvlačenja operativnog oficira s brisanog prostora.«

I štab Trećeg bataljona je poslao izvještaj:

»Jutros rano jedna kolona sastavljena od ustaša i ustaških milicionera, jačine oko 500 vojnika, s tri teška bacača, krenula je preko Dobrkovića prema Ljubotićima. Taj napad smo zaustavili iznad Kočerina i odmah energično krenuli u protunapad. Neprijatelj nije izdržao, već je počeo odstupati. Nakon trosatne borbe potjerali smo ga preko rijeke Ugrovače. Ubili smo 13, a ranili 12 ustaša. Sami nismo imali gubitaka, osim 6 novomobilisanih, koji su u toj borbi dezertirali, odnijevši dvije puške.«

Štab brigade dobio je izvještaj i od Četvrtog bataljona:

»Neprijatelj, u jačini oko 500 legionara — vražjaka, napao je, kao što smo vam o tome već javili, u jutarnjim satima naše položaje na Čerigaju, a oko 10 sati s tri kolone iz s. Turčinovići napao je naše položaje Rujeva Staja — Stojnica — Polugrno. Pošto je oko 14 sati ugrozio naše lijevo krilo pojavom na Magaoniku i u s. Kumića Mahali, dovedeni smo u opasan položaj, ali se nismo dali.

Uz krvave gubitke po neprijatelja odbili smo njegov juriš, pa smo se pred sumrak povukli prema s. Rasnu. Ubili smo 25, a ranili isto toliko neprijateljskih vojnika. Neprijatelj se pokazao uporan i na naš noćni napad odgovorio jakim snagama i vatrom. Zbog toga se nismo mogli povratiti na stare položaje.

U borbi nismo imali gubitaka. Četiri druga su ranjena.«

U operativnom dnevniku štaba Trinaeste južno-dalmatinske udarne brigade ta akcija zabilježena je ovako:

... »Postavljeni zadaci nisu izvršeni, jer je neprijatelj privremeno uspio zauzeti naše položaje. Neprijatelju su naneseni slijedeći gubici: 63 mrtva i 70 ranjenih, kao i 3 ubijena konja.

Naši gubici u ljudstvu i materijalu: poginula su 3 druga, ranjeno je 10 drugova, od kojih je komandant II bat. Puharić Ante ranjen teže. Nestalo je 6 drugova.

Utrošak municije, izgubljeno i oštećeno oružje: utrošeno je 28.600 metaka, 19 granata za bacač 81 mm i 82 granate za mali bacač. Izgubljen je jedan puškomitraljez »bren«, 2 puške i 480 metaka.

Tko se je naročito istakao: istakao se je u ovoj borbi I bataljon, s komandantom i zamj. komandanta bataljona koji su bez obzira na ostale jedinice izvršili naređenje i ličnim zalaganjem pratili situaciju i zauzeli k. Osoje.

U borbi se slabo pokazao II bat. koji je dozvolio da ga neprijatelj iznenadi i nije pokazao upornost u držanju položaja.

Kritika akcije: odluke i zadate zapovjedi prije borbe bile su realne, a u toku akcije nisu bile realne, niti na vrijeme izdane. Upravljanje, odnosno rukovođenje borbom, nije bilo dobro kod II i IV bataljona zbog slabe veze. Komandno osoblje snašlo se prilično slabo. Upotreba i sadejstvo oružja bilo je dobro, sem upotrebe teških bacača. Taktički i borbeni postupci naših starješina i trupa nisu bili dovoljno u skladu s razvojem situacije na bojištu. Veza između jedinica slabo je funkcionirala, izvještavanje je bilo sporo i kasno.«

Posljednji dan 1944. godine zatekao je Trinaestu brigadu kod Širokog Brijega. Neprijatelj je ponovo satjeran u utvrđeni franjevački samostan i okolne bunkere, odakle se vrlo često javljao vatrom i pjesmom — radi jačanja svog morala.

Naši borci doživljavaju ovaj kao i svaki drugi ratni dan, uvjereni da će nova godina biti godina konačne pobjede u kojoj će se zatrijeti sjeme njemačkim osvajačima, ustaškim i četničkim koljačima.

Komandant i komesar brigade majori Mate Meštrović i Čedomil Cvrlje, te načelnik štaba kapetan Mate Staničić vratili su se oko podne iz štaba divizije, s naređenjem da se Trinaesta hitno uputi na otok Vis.

Tih dana postojala je osnovana sumnja da bi se na ovaj otok — na kojem osim partizanskih straža i nije bilo naših snaga, pa ni civilnog stanovništva, a imao je aerodrom i dvije upotrebljive luke — mogla preko noći prebaciti kraljevska vojska u emigraciji, uz pomoć svojih pristalica u savezničkoj armiji (inače neprijateljski raspoloženih prema NOVJ i novoj Jugoslaviji), s namjerom da započnu intervenciju sličnu onoj u Grčkoj. Tim prije što su saveznici oklijevali da povuku svojih nekoliko stotina vojnika s Visa, gdje su se, po odobrenju Vrhovnog štaba, nalazili od marta 1944. godine. Čitava Dalmacija i Crnogorsko primorje, s nizom velikih i uređenih luka i relativno dobrim aerodromom Zemunik kod Zadra, bili su oslobođeni, pa više nije bilo nikakvog opravdanog razloga da saveznici i dalje stoje na Visu.

Prvi i Treći bataljon odmah su povučeni s položaja, odakle su preko Vrgorca otpješačili u luku Gradac, u Makarskom primorju. Tamo su ih čekali brodovi koji su ih prebacili na otok Vis. Borcima i nižim starješinama saopćeno je da su povučeni iz borbe radi odmora, jer se nastojalo i željelo, s obzirom na svako-

dnevne dodire sa savezničkim vojnicima, izbjeci bilo kakav povod za nesporazume ili incidente.

Drugi i Četvrti bataljon, sa štabom brigade, zadržani su u divizijskoj rezervi pod Širokim Brijegom, jer je postojalo obavještenje o jačem neprijateljskom napadu. Trećeg i četvrtog januara ovi su bataljoni vodili žestoku borbu, zajedno s Trećom udarnom brigadom, protiv 1.500 neprijateljskih vojnika. Četa komandira Ante Gulina držala se dugo na brdu Stojnici, braneći uporno kotu 505. Usprkos jakoj artiljerijskoj vatri kojom je obasipana, četa nije imala gubitaka. Tek napadom jedne ustaške satnije s boka, Gulinova četa bila je prisiljena da se povuče na brdo Rudine. Nijemci i ustaše nisu prošli dalje, zahvaljujući upornoj obrani Četvrtog bataljona. Držeći odstupnicu svojoj četi za vrijeme udara ustaša s boka poginuli su puško-mitraljezac Jure Tomašić i njegov pomoćnik Ante Čapina.

Prva četa Drugog bataljona odigrala je, također, važnu ulogu u sklopu borbe svog bataljona. Vodeći dvočasovnu borbu s Nijemcima ona je na juriš zauzela kotu 1028. Neprijatelj je toga dana imao 21 mrtvog, 15 ranjenih i 5 zarobljenih vojnika. S naše strane, pored Tomašića i Čapine, poginuo je i desetar Milan Banović, dok su petorica boraca bila ranjena.

Dolaskom Druge dalmatinske proleTERSKE brigade, iz sastava Drugog korpusa, pod Široki Brijeg i priključenjem Devetoj diviziji (Druga dalmatinska brigada bila je od svog formiranja u jesen 1942. u sastavu Druge divizije) Drugi i Četvrti bataljon dobili su smjenu, pa su zajedno sa štabom brigade upućeni na otok Vis, gdje su stigli 12. januara 1945. godine.

Prvi bataljon raspoređen je u Komižu, Drugi, sa štabom brigade — u Vis, a Treći i Četvrti u neposrednu blizinu aerodroma — Podselje i Zejnu glavu.

Tačno nakon godinu dana Trinaesta se ponovo našla na ovom otoku, s tom razlikom što je to sada

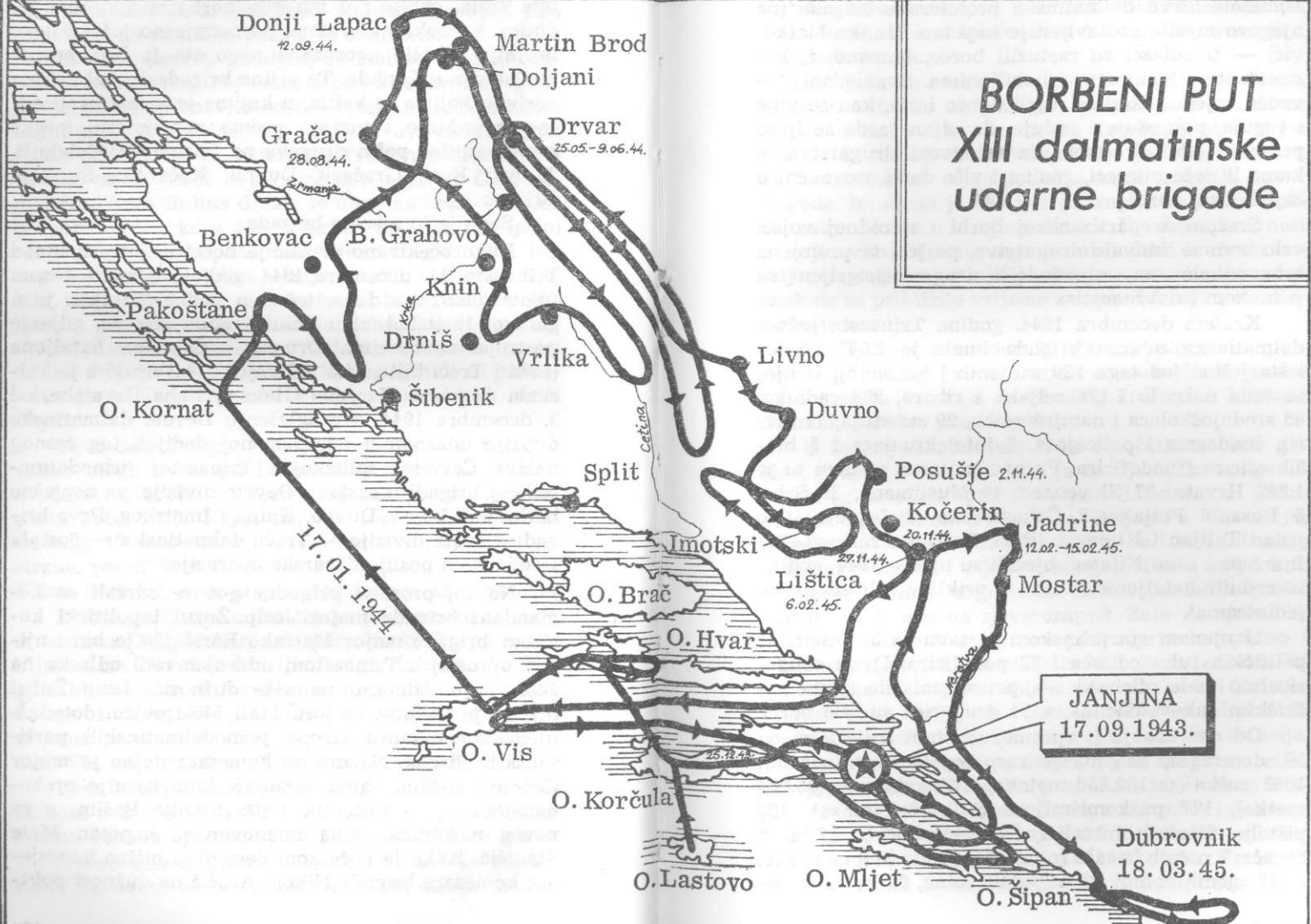
bila zrela, čvrsta i u mnogim borbama iskušana jedinica, s visokim moralom, nesrazmjerno jača, daleko brojnija i bolje naoružana nego što je bila poslije povlačenja s Korčule. Te vrline brigada je stekla kroz borbe u kojima se kalila, u kojima je nicala hrabrost, samopouzdanje i mržnja prema neprijatelju, preko žrtava stotine palih drugova na Paripovcu, Čolakuši, Tisovoj Kosi, Gračacu, Duvnu, Kočerinu, Širokom Brijegu...

Sada je to udarna brigada.

Dugo očekivano priznanje dočekali su pripadnici Trinaeste, 11. decembra 1944. godine, u oslobođenom Imotskom. Toga dana, tačno u podne, održana je u glavnoj imotskoj ulici polubrigadna smotra, gdje je postrojenim borcima Drugog i Četvrtog bataljona (Prvi i Treći bili su na položaju) i prištapskim jedinicama saopćena Naredba Glavnog štaba Hrvatske, od 3. decembra 1944, o proglašenju Devete dalmatinske divizije udarnom i istovremenoj dodijeli tog časnog naziva Četvrtoj splitskoj i Trinaestoj južnodalmatinskoj brigadi u sastavu Devete divizije; za uspješne borbe kod Livna, Duvna, Knina i Imotskog. Prva brigada Devete divizije — Treća dalmatinska — postala je udarnom poslije drvarske operacije.

Na toj proslavi prigodne govore održali su komandant brigade major Josip Žužul i politički komesar brigade major Marinko Borić. To je bio i njihov oproštaj s Trinaestom udarnom radi odlaska na školovanje, odnosno na više dužnosti. Josip Žužul predao je dužnost majoru Mati Meštroviću, dotadašnjem komandantu Grupe južnodalmatinskih partizanskih odreda. Na mjesto komesara došao je major Čedomil Cvrije. Samo nekoliko dana kasnije prekomandovan je i načelnik štaba Stanko Bašlin, a za novog načelnika štaba imenovan je kapetan Mate Staničić. Kako je početkom decembra otišao i zamjenik komesara brigade Nikola Aračić na dužnost polit-

BORBENI PUT XIII dalmatinske udarne brigade

komesara Prve dalmatinske proleTERSke brigade (na njegovo mjesto postavljen je kapetan Branko Matković) — ti odlasci su rastužili borce, komandire, komandante i komesare u bataljonima. Svaki dan proveden zajedno, kad se dijeli dobro i zlo, kad se gine i tuguje, pobjeđuje i raduje, dovoljan je da se ljudi približe jedni drugima, da se stvori drugarstvo, a kamo li neće mjeseci, godina i više dana provedeni u zajedničkoj borbi.

Srećom, u partizanskoj borbi i narodnoj vojsci vrlo brzo se iskivalo drugarstvo, pa je i ta promjena brzo odbolovana, a novodošli drugovi prigrljeni su jednakom privrženosti.

Krajem decembra 1944. godine Trinaesta južnodalmatinska udarna brigada imala je 1.567 boraca i starješina (od toga 139 ranjenih i bolesnih). U njoj se tada nalazilo 1.172 seljaka i ribara, 298 radnika, 45 srednjoškolaca i namještenika, 29 zanatlija, 11 bivših žandarima i policajaca, 7 intelektualaca i 5 bivših oficira i podoficira. Po nacionalnom sastavu tu je 1.392 Hrvata, 87 Slovenaca, 44 Muslimana, 26 Srba, 6 Rusa, 6 Poljaka, 2 Čehoslovaka, 2 Jevreja i po jedan Talijan i Nijemac. (Rusi, Poljaci, Francuzi, Talijani pa i sami Nijemci bježali su ujesen 1944. godine iz radnih bataljona »Toth« i priključivali se našim jedinicama).

U njenom starješinskom sastavu je 31 oficir, 67 političkih rukovodilaca i 73 podoficira. Dvije drugarice su imale oficirski čin, pet se nalazilo među političkim rukovodiocima, a 71 drugarica su bile borci.

Od naoružanja (i opreme) u istom izvještaju, od 19. decembra, brigada je raspolagala sa slijedećim: 1003 puške (sa 102.830 metaka), 167 automata (35.684 metka), 127 puškomitraljeza (110.338 metaka), 123 pištolja, 6 teških mitraljeza, 9 teških bacača, 17 lakih bacača, 7 ručnih bacača (pijata), 4 protuoklopne puške, 1.249 ručnih bombi, 35 nagaznih mina, 69 kg eksplozi-

va, 3 radio-stanice, 1 telefonskom centralom (sa 7 telefona), 12 km telefonskog kabla, 189 tovarnih i 22 jahača konja.

Boravak na otoku Visu iskorišten je, prije svega, za obuku. Radilo se temeljito i neumorno kao da se željelo nadoknaditi sve što se teoretski nije stiglo naučiti u ratnoj svakodnevnici. To je bio, u stvari, dvadesetodnevni vojno-politički kurs za cijeli sastav brigade. Izvođena je nastava gađanja, stražarska služba, ratna služba i strojeva obuka. Posebna pozornost data je svim oblicima napada, uključivši borbu u naseljenom mjestu i gonjenje, što je za sve bio pouzdan znak da se približilo vrijeme za opću ofenzivu za oslobođenje zemlje.

Taj gotovo mirnodopski, garnizonski život, prekinula je potkraj januara vijest o iznenadnom prodoru Nijemaca i ustaša iz Širokog Brijega i Mostara dolinom Neretve prema moru.

U to vrijeme, krajem 1944. i početkom 1945. godine, područje Mostara bilo je za njemačke snage od posebnog značaja, jer držanjem Mostara, s jakim bočnim uporištima u Širokom Brijegu i Nevesinju, posredno je šticećen i širi rejon Sarajeva i komunikacije u dolini Neretve i rijeke Bosne, a time i južni bok njemačke armije koja se iz Grčke povlačila preko Sarajeva i Broda na sjeverozapad. Zato su njemačke i ustaške snage branile ovo područje vrlo uporno i s jakim snagama. Tu se nalazila 369. njemačko-ustaška legionarska divizija, 9. ustaško-domobranska divizija, ustaška Crna legija, 49. fašistički bataljon talijanskih crnih košulja »San Marko«, te brojna ustaška milicija.

Da bi se oslobodio pritiska naših snaga, neprijatelj je 27. januara, brzim prodorom iz Širokog Brijega prema Čitluku i Ljubuškom, a sutradan i dolinom Neretve od Mostara ka Čapljini i Metkoviću, odbacio Devetu diviziju, stižući sve do Metkovića. Narednih dana odlučnim nastupanjem u bok neprijatelja Dva-

naesta brigada Dvadeset devete hercegovačke divizije prisilila je neprijatelja na odstupanje iz Metkovića, a Deveta dalmatinska divizija zaustavila je njegov prodor prema Vrgorcu i Vitini. U oštrim borbama Hercegovci su 3. februara oslobodili i Čapljinu.

Štab Devete divizije naredio je, 30. januara, Trinaestoj brigadi da dva bataljona ostavi na otoku Visu, a s ostalim snagama da se hitno prebaci južno od Metkovića i zaustavi eventualni prodor neprijatelja prema Stonu i Dubrovniku. U međuvremenu Vrhovni štab NOV i POJ naredio je štabu Osmog udarnog korpusa da konačno oslobodi Široki Brijeg i Mostar, stavivši privremeno pod njegovu komandu i Dvadeset devetu hercegovačku diviziju.

Prvog februara iskricali su se u Ston Prvi i Drugi bataljon Trinaeste, s minerskim, izviđačkim i sanitetskim vodom, polovinom prateće čete i čete za vezu, bojnomo komorom, intendanturom i dijelom štaba brigade, s komandantom majorom Matom Meštrovićem na čelu.

Ne znajući pravu situaciju, ove su snage, uz sve mjere osiguranja, krenule — što pješke, što kamionima — iz Stona, preko Topole ka Metkoviću. Kako nisu uspostavile dodir s neprijateljem (kojeg su otud protjerali Hercegovci), one su se prebacile preko Neretve u zapadnu Hercegovinu, gdje su stigle u sastav svoje divizije, tj. na položaje jugozapadno od Širokog Brijega.

Trinaesta je poznavala, tako reći, svaki kamen na tim položajima, jer tu, oko Širokog Brijega, provela je više od 60 dana, držeći opsadu i vodeći svakodnevne borbe s Nijemcima i ustašama.

Šestog februara otpočela je prva faza mostarske operacije napadom na Široki Brijeg, u kome su sudjelovale Deveta i Dvadeset šesta divizija, Tenkovska i Artiljerijska brigada, te Dvanaesta hercegovačka brigada Dvadeset devete divizije.

Štabu Trinaeste dodijeljen je zadatak da zauzme sektor Mrorić — Knešpolje, gdje treba da nanese udar neprijateljskim kolonama koje se eventualno izvuku iz obruča, iz Širokog Brijega.

Bataljoni Trinaeste su već prve noći izbili na cestu koja vodi prema Mostaru, u blizini Knešpolja. U toku noći zametnuta je borba s neprijateljskom kolonom od oko 400 vojnika. U tom okršaju ubijena su 52 neprijateljska vojnika, a 43 su zarobljena. Plijen je bio znan: 65 pušaka, 5 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza i 1 bacač.

Brigada je te noći izgubila 4 borca, a 16 ih je bilo ranjeno.

Među zarobljenima bilo je dvadesetak legionara — ustaša. Strah za голу kožu i ranije zločine učinjene ne samo u našoj zemlji nego i u Sovjetskom Savezu, gdje su žarili i palili sve do Staljingrada, natjerao ih je da pokušaju sakriti svoj identitet. Valjda su računali da će bolje proći ako se pritaje i predstave kao Nijemci. Kad su pozvani da istupe iz stroja i odvoje se od Nijemaca, pravili su se da su Nijemci. Kad su Nijemci pozvani da se odvoje i formiraju svoju grupu, opet su im se pridružili naši domaći izdajnici. Nijemci su, međutim konačno shvatili što se od njih traži, pa je jedan njemački narednik pokazao jednog po jednog ustašu, dajući i njihova imena, spreman da i šakama odvoji svoje bivše saveznike i pokorne sluge. Tek tada su legionari — ustaše progovorili maternjim jezikom.

Osmog februara bataljoni Trinaeste su u dva uzastopna juriša zauzeli kotu Gradinu, iznad sela Pologa. Neprijatelj je u toj borbi imao 39 mrtvih i 22 zarobljena vojnika. U ruke naših boraca pale su 24 puške, 4 šarca, 5 teških i 2 laka minobacača, 2 automata, 6 pištolja, 2 radio-stanice i 100 ručnih bombi. S naše strane poginula su dva, a ranjeno je 6 boraca.

Zadovoljni ishodom borbe za Široki Brijeg, borci i starješine Trinaeste oduševljeno su dočekali da krenu u bitku za oslobodjenje Mostara.

Pred početak druge faze operacije za konačno oslobodjenje glavnog grada Hercegovine Devetoj dalmatinskoj diviziji dodijeljen je zadatak da proдре na liniju Raštani — Drežnica, zaposjedne desnu obalu Neretve, odsječe mostarski garnizon od zaleđa i tako onemogućí prítjecanje pojačanja, odnosno izvlačenje neprijatelja u pravcu Sarajeva.

Štabu Trinaeste udarne brigade, koji se nalazio u Gorancima, naredeno je da sa svoja dva bataljona zauzme Tominu Kosu, Vasi Dolac, Brlog i Vitušu, a potom da izbije na željezničku prugu.

Tih dana sjeverno od Mostara napadalo je dosta snijega. Izviđači koji su se prikradali do neprijateljevih položaja upadali su u snijeg do pojasa. Rastresiti smetovi otežavali su kretanje, ali su i štitili izviđače ogrnjene bijelim plahtama. Potporučnik Nikola Sardelić, obavještajni oficir Prvog bataljona, neopaženo se privukao do neprijateljevih bunkera. Imao je što i vidjeti: u snijegu iskopani rovovi za stojeći stav, saobraćajnice, a ispred svakog bunkera jedva vidljivog u snijegu, s vodom stvorene poledice da bi se spriječio prilaz bombašima!

Bataljoni su tokom prvog dana borbe zbacili neprijatelja s Tomine Kose i iz Vasi Doca, ali je vrlo teško išlo na Brlogu i Vituši. Čitavo poslije podne ostali su bataljoni prikovani u snijegu. Srećom, snijeg je bio dubok, pa je pružao nekakvu zaštitu među golim šibljem, čije je vrške rezala neprijateljeva vatra.

Komandant brigade major Meštrović ljutito je upitao preko telefona komandanta Drugog bataljona Petra Kostića kako to da ne može da izađe nakraj sa šačicom Nijemaca.

— Ali družbe komandante, bar tri stotine Švaba nalazi se samo na Brlogu, a isto toliko na Vituši. Dubok je snijeg, Švabe su gore na vrhu, a mi dolje, zato ide kilavo...

— Kažem ti, Kostiću istjeraj već jednom te zvi-
jerke iz Brloga!

Čim se počelo mračiti, površina snijega je nešto otvrdla. Na to je i računao zamjenik komandanta bataljona poručnik Mirko Kecman kad je poveo Drugu četvu kroz međuprostor. S fronta su otpočele napad Prva i Treća četa. Istovremeno je Prvi bataljon, s komandantom Matom Blajićem, krenuo u napad na Vitušu i kotu 841.

Bombaši ogrnjeni bijelim seljačkim platnom gotovo neprimjetno su se došuljali do bunkera. Na polidici bombaš Dominković je slomio nogu, ali je otkrio svojim drugovima da preko plahte i prostrtog šinjela mogu doći do puškarnica. Bunker su pali. Kad se upalo u rovove, s dvije strane, vrlo brzo je nastala situacija u kojoj je bilo teško utvrditi tko koga bije ili tko te bije.

Frano Antunović, sekretar SKOJ-a bataljona, upadajući s grupom boraca u neprijateljev borbeni raspored, naletio je na položaj minobacača. Posluga je u prvi mah pomislila da su to njihovi, jer su tiho zvali po imenu nekog frica. Naši su stali kao začarani. Frani je baš tad zaglavio metak u engleskom »pikavcu«. Istog trenutka jedan borac do njega osjeti da ga je nešto poput kamena udarilo u trbuh. U magnovenju je shvatio da to što se crni na snijegu nije ništa drugo nego ručna bomba. Dohvatio je i munjevito je vratio odakle je i bačena. Bijesnu eksplozija. Kiša metaka preletje im preko glave, jer su sada zapucali i njihovi drugovi. Ali, sve se dobro završilo. Posada minobacača pobjegla je niz brdo, ostavljajući minobacač, municiju i krvave tragove u snijegu.

Otpor Nijemaca bio je skršen.

Kad je raportirao komandantu brigade o izvršenom zadatku Petar Kostić nije propustio da kaže da ima nekoliko dokaza da je na Brlogu bilo tri stotine Švaba. Prvi dokaz: broj mrtvih, ranjenih i zarobljenih; drugi radio-stanica; treći: dva oveća kazana s pripremljenom večerom.

Ovaj posljednji dokaz izazvao je popriličan interes kod pozadinaca. Dok su bataljoni jurili Nijemce niz brdo, prema kanjonu Neretve i željezničkoj pruzi, pozadinci su se okupili oko kazana iz kojih je primamljivo pušilo. Referent saniteta ozbiljno ih izgrdi, upozoravajući ih da su Nijemci možda otrovali hranu, ali to upozorenje nije ohladilo interes za sadržinu kazana u kojima se nalazilo konzervirano meso s rižima. Iskušenje je bilo veliko, jer od jutros se ništa nije jelo, a tome treba dodati mraz i borbu. Referenta saniteta nije bilo teško privoljeti na suradnju. Najprije je »stručno« omirisao hranu, pa je liznuo prst. Onda je oprezno okušao na vrhu žlice, da bi zatim duboko zagrabio...

To je bila neočekivana i zato najslasnija večera za oba bataljona.

Sutradan bataljoni su izbili na prugu, blokirajući Nijemce i ustaše. Prugu su porušili na dva mjesta iskopavanjem pragova. Oko podne južnodalmatinci su zauzeli željezničku stanicu Jadrine.

Time je presječena odstupnica njemačko-ustaškoj grupaciji koja se pod naletom glavnih snaga Osmog korpusa počela povlačiti iz Mostara prema Drežnici, Jablanici i Konjicu. Ali zbog sniježnih nanosa, ponegdje visokih i nekoliko metara, ostale brigade Devete divizije nisu stigle da podrže i očuvaju uspješan prodor Trinaeste brigade i onemogućće posljednjem neprijateljskom vojniku da se izvuče iz mostarskog obruča.

U trodnevnim borbama neprijatelju su zadani gubici od 29 mrtvih, 20 zarobljenih i 55 ranjenih, uz

plijen od 2 puškomitraljeza, 2 automata i 20 pušaka. Brigada je izgubila 9 boraca, 19 je ranjeno, a 2 druga su nestala.

Kada je Deveta divizija u cjelini izbila na desnu obalu Neretve, jedan broj opkoljenih Nijemaca i ustaša uspio je da se izvuče iz Mostara, pošto nije uspostavljena veza s Dvadeset devetom divizijom koja je dještovala s lijeve strane rijeke. Unatoč tome, mostarska operacija se završila velikom pobjedom naših snaga. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke — 5.639 ubijenih i 1.724 zarobljena — koje više nije mogao nadoknaditi, tako da su zloglasna 369. legionarska divizija, kao i 9. ustaško-domobranska divizija do kraja rata imale samo po jedan puk!

Sedam dana poslije završetka borbe štab Trinaeste i oba bataljona dopješačili su u Mostar na proslavu povodom njegovog oslobođenja i 27-godišnjice Crvene armije.

Koliko god su ljepote ovog drevnog i slobodarskog grada opčinile sve one koji su po prvi put vidjeli njegove prekrasne mostove i bijele, vitke minarete, najveće iznenađenje i prijatno zadovoljstvo predstavljao je susret s građanima Mostara. Velikim srcem, toplinom i drugarskom pažnjom pristupili su Mostarci borcima i starješinama, smatrajući za svoju dužnost da »s drugom partizanom« prozbore po koju ljudsku riječ i zapale »cigar duhana«, makar s nogu, onako u prolazu...

Poslije veličanstvene proslave u kojoj se pjevalo borbi i slobodi, igrala kola do kasno u noć, krenuli su Južnodalmatinci u Dubrovnik. Vožnja željeznicom bijaše im kao nagrada. Tamo je stigao i Treći bataljon, dok je Četvrti čuvao otok Vis.

Brigada se odmah upućuje na sedmodnevno čišćenje pozadine — Konavla i 2upe — od ostataka razbijenih domobransko-ustaških jedinica, od tzv. »kamišara«, »škripara« i vojnih bjegunaca. Poslije izvršenog

zadatka, na zadovoljstvo naroda toga kraja, Trinaesta je (bez jednog bataljona) na okupu u Dubrovniku.

Rat se bližio završetku. Jugoslovenska armija je jačala i rasla svakim danom, pripremajući se da zada konačan udarac njemačkom okupatoru i njegovim domaćim slugama, te da završi četverogodišnji teški rat oslobođenjem cijele zemlje i njenih u bliskoj prošlosti otetih dijelova. Ali neprijatelj nije priznavao da je poražen. U mnogim krajevima ostavio je grupe i jedinice ustaša i četnika, svoje obavještajce i špijune. Krijući se u šumama i planinama, kod svojih jataka u gradovima i zabačenim selima, te bande ogrezle u krvavim zločinima nastavljale su s terorom, diverzijama i ubistvima. One su se, u stvari, s velikim nadama pripremala da zajedno s narodnim neprijateljima svih boja i uz podršku emigrantskih i reakcionarnih krugova na Zapadu sruše Titovu Jugoslaviju.

Zbog toga su i jačale jedinice Korpusa narodne obrane. U njihove redove uzimani su hrabri i iskušani borci i rukovodioci, odani Partiji i revoluciji.

Poslije dolaska Druge proleterske dalmatinske brigade u sastav Devete udarne divizije viši štabovi su odlučili, početkom marta, da se Trinaesta udarna brigada rasformira, a njeno ljudstvo upotrebi za specijalne zadatke, popunu jedinica KNOJ-a i ostalih brigada Devete divizije.

Vijest o rasformiranju brigade nije trebalo posebno objašnjavati, jer su stari borci i starješine bili svijesni veće odgovornosti i težih zadataka koji ih očekuju.

Komandant Mate Meštrović upućen je u Beograd na školovanje, politički komesar brigade Čedomil Cvrilje postavljen je za zamjenika komesara Devete divizije, a načelnik štaba major Mate Staničić za komandanta Treće dalmatinske udarne brigade. Zamjenik

komesara brigade kapetan Branko Matković ostao je do rasformiranja radi rasporeda kadrova na nove dužnosti.

Polovinom marta odabran je 141 rukovodilac, s kapetanom Matom Blajićem na čelu, i 185 fizički najspremnijih boraca, sa zadatkom da preko Albanije uspostave »most« s Makedonijom i Kosovom radi prihvata i sprovođenja novomobiliziranog ljudstva u jedinice Četvrte jugoslavenske armije.

Svi ti borci i rukovodioci prošli su pješke desetak puta od Bara do zapadne Makedonije i Kosova i obratno, prateći mobilizirane borce, organizirajući njihov prihvata, ishranu, sanitetsku obradu i konačište sve do luke Bar, odakle su brodovima nastavljali put u Dalmaciju i Liku, gdje se u to vrijeme nalazio front Četvrte armije.

Za ljudstvo Blajićeve grupe taj zadatak trajao je sve do kraja rata.

Dvjesto osamdeset četiri mladih, provjerenih boraca i starješina, članova Partije i SKOJ-a, upućeno je potkraj marta u jedinice KNOJ-a, 139 u Drugu dalmatinsku proletersku brigadu, 219 drugova u Treću dalmatinsku udarnu, 236 u Četvrtu splitsku udarnu brigadu, a oko 100 boraca u jedinice pod neposrednom komandom štaba Devete udarne divizije, s kojom su nastavili i završili svoj borbeni put, oslobađajući Trst 1. maja 1945. godine. Za knojevce rat se nastavljao i poslije rata, sve dok nisu uništeni i posljednji ustaško-četnički banditi.